

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐλευθερία III

Τόμος 93ος • Τεύχος 3ον • Ἰούλιος - Σεπτέμβριος 2022

Ἐλευθερία καὶ γλῶσσα;

Σταυρούλας Τσιπλάκου*

1. «Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου» καὶ ἡ γλωσσ(ολογ)ικὴ στροφὴ

Ἡ σχέση μεταξύ γλώσσας καὶ ἐλευθερίας σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ θεωρεῖται δεδομένη, ἂν καὶ ὑπάρχουν διαφορετικὲς τοποθετήσεις σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ γλῶσσα ἀπελευθερώνει ἢ ὑποδουλώνει. Ἡ πασίγνωστη πλέον φράση τοῦ Wittgenstein: „Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt“ («Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου σημαίνουν τὰ ὅρια τοῦ κόσμου μου»)¹, μαζί μὲ τὴν καταληκτικὴ πρόταση τοῦ *Tractatus*: „Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen“ («Γιὰ ὅσα δὲν μπορείς νὰ μιλήσεις, πρέπει νὰ σιωπᾶς»)², εἶναι ἴσως ἡ πιὸ γνωστὴ διατύπωση τῆς σχέσης μεταξύ γλώσσας καὶ ἐλευθερίας, ἂν καὶ ἐνδεχομένως στηρίζεται σὲ παρερμηνεία, ἐφ’ ὅσον παρουσιάζεται σὲ σχετικὲς συζητήσεις ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο στὸ ὁποῖο ἐμφανίστηκε ἀρχικὰ καὶ ὅπου σήμαινε κάτι ἀρκετὰ διαφορετικό. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ἐκλαϊκευμένη ἢ ἐκλαϊκευτικὴ πρόσληψη αὐτῆς τῆς φράσης σημαίνει περίπου ὅτι ἡ γλῶσσα καθορίζει τὴ σκέψη μας καὶ συνακόλουθα τὸν τρόπο ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε τὸν κόσμον· ὡς ἐκ τούτου, μία «πλούσια» γλῶσσα μὲ σύνθετες καὶ περίπλοκες ἔννοιες καὶ ἐνδεχομένως καὶ σύνθετες καὶ πολύπλοκες δομὲς ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ὀξύνει τὴ σκέψη καὶ τὴ γνωστικὴ ἰκανότητα καὶ νὰ ὀδηγεῖ σὲ ἀπελευθέρωση ἢ τοῦλάχιστον σὲ γνωσιακὴ καὶ συνακόλουθα κοινωνικὴ,

* Ἡ Σταυρούλα Τσιπλάκου εἶναι Ἀναπλ. Καθηγήτρια Γλωσσολογίας καὶ Κοσμητόρισα τῆς Σχολῆς Ἀνθρωπιστικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἄνοικτοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου.

1. L. Wittgenstein, „Logisch-Philosophische Abhandlung“, στὸ: *Annalen der Naturphilosophie* XIV (Leipzig 1921), σσ. 185-262, ἐδῶ 5.6, σ. 148.

2. L. Wittgenstein, „Logisch-Philosophische Abhandlung“, ὁ.π., 7, σ. 188.

οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ένδυναμωση. Αντίστροφα, μία γλώσσα «φτωχή», ή –ακριβέστερα– ή περιορισμένη πρόσβαση στις διάφορες πτυχές και χρήσεις της γλώσσας, οδηγεί σε γνωσιακή απόδυναμωση, σε μη όξυμένη σκέψη, σε μειωμένη πρόσβαση σε γνώσεις και πληροφορίες και –κατὰ συνέπεια– περίπου άμεσα έξανδραποδίζει.

Έχουν όμως διατυπωθεί οι παραπάνω θέσεις από την έπιστήμη της γλωσσολογίας; Η άπάντηση είναι μάλλον άρνητική, με έξαιρέση την υπόθεση περι γλωσσικού ντετερμινισμού του Edward Sapir και –κυρίως– του Benjamin Lee Whorf, ή όποία στη ριζοσπαστική της έκδοχή υποστηρίζει ότι ή γλώσσα καθορίζει τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα με τρόπο έντελώς ντετερμινιστικό, ότι οι χρήστες της γλώσσας “dissect nature along the lines laid down by native languages” («κατατέμνουν τή φύση με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές που όρίζουν οι πρώτες τους γλώσσες»)³, ότι δέν υπάρχει αντίληψη και σκέψη έκτος γλώσσας. Λίγο πιό μετριοπαθώς, ή συναφής υπόθεση περι γλωσσικού σχετικισμού (*linguistic relativism*) υποστηρίζει τή θέση ότι ή αντίληψη της πραγματικότητας ίσως δέν καθορίζεται άπόλυτα άλλά επηρεάζεται άπό τις δομές της έκάστοτε γλώσσας. Η σύγχρονη γλωσσολογία έχει ουσιαστικά άπορρίψει τουλάχιστον τον άυστηρό γλωσσικό ντετερμινισμό, καθώς έμπειρικές έρευνες και πειράματα άπό τους χώρους της ψυχολογίας και της γνωσιακής έπιστήμης έχουν δείξει μειωμένη επίδραση της γλώσσας στη σκέψη⁴, ή όποία υποστηρίζεται ότι έχει τις δικές της καθολικές και ανεξάρτητες άπό τή γλώσσα και κουλτούρα δομές, ότι υπάρχει έξωγλωσσική σκέψη, ή *mentalese* («νοητική» γλώσσα)⁵, και βέβαια σκέψη που εκφράζεται με άλλους κώδικες, όπως π.χ. των μαθηματικών, της μουσικής κ.λπ.

Όστόσο ή αντίληψη για την παντοδυναμία της γλώσσας έξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να ύφίσταται σε κλάδους όπως τή θεωρία της

3. B. L. Whorf, *Language Thought and Reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, έπιμ. J. B. Carroll, MIT Press, Cambridge MA 1956.

4. Βλ., π.χ., P. Kay P. & W. Kempton, “What is the Sapir-Whorf hypothesis?”, *American Anthropologist*, 86, 1 (1984), σσ. 65-79, όσον άφορά σχετικά πειράματα για την αντίληψη των χρωμάτων.

5. S. Pinker, *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, William Morrow, New York 1994.

λογοτεχνίας, τις πολιτισμικές σπουδές ή τή λεγόμενη ήπειρωτική μη αναλυτική φιλοσοφία. Ο 20ός αιώνας γνώρισε αυτό που ονομάζεται *linguistic turn* [γλωσσ(ολογ)ική στροφή] σε αυτούς τους κλάδους, αρχής γενομένης ένδεχομένως από τή φροϋδική ψυχανάλυση με τήν έμφασή της στην έρμηνεία τών όνειρων και τήν ανάλυση τών γλωσσικών όλισθημάτων, που ούσιαστικά παραπέμπει στη θέση ότι ή βαθειά πραγματικότητα του άσυνειδήτου δέν μπορεί νά γίνει γνωστή ή νά νοηθεί άφ' έαυτής αλλά πάντοτε διαμεσολαβείται από γλωσσικά σημεία⁶. Στην ήπειρωτική φιλοσοφία και ψυχανάλυση ή γλωσσολογική στροφή όδήγησε σε τοποθετήσεις όπως ότι δέν υπάρχει αλήθεια παρά μόνο γλώσσα, *έπιπολάζοντα σημαίνοντα* (floating signifiers)⁷ που νοηματοδοτούνται διαφορετικά ανάλογα με τά συγκείμενα στα όποια έμφανίζονται, ότι ούσιαστικά δέν υπάρχει έαυτός και αλήθεια έκτός τών ποικίλων πλεγμάτων κειμένων που άπαρτίζουν τó κοινωνικό γίγνεσθαι, ότι ό έαυτός και ό ψυχικός βίος άναδύεται και συγκροτείται μόνο όταν άποκτήσει πρόσβαση στον λόγο, ό όποιος όμως ταυτόχρονα καταστέλλει διότι είναι πατριαρχικός, φαλλικός, άν και χωρίς αυτόν, χωρίς δηλαδή τή συμβολική τάξη που δημιουργεί, ό έαυτός έξαφανίζεται όντολογικά ως μέρος του άλόγου και άφάτου «πραγματικού»⁸. Η γλώσσα έπομένως είναι κατά κάποιον τρόπο τó αναγκαίο κακό για τήν ύπαρξη, για τή σκέψη, για τήν κατανόηση, για τή συγκρότηση του γνωσιακού και ψυχικού βίου. Η γλώσσα στην ήπειρωτική θεωρητική παράδοση, στην όποια αναφερόμαστε, νοείται ως ποικίλα πλέγματα κειμένων, κειμενικών ειδών, τρόπων όργάνωσης τής πληροφορίας, ρητορικών δομών, που παραπέμπουν σε ύποκειμένες κοινωνικές θέσεις και ιδεολογίες, ως *πλέγματα Λόγων* (Discourses)⁹ ή αλήθεια δέν υπάρχει αυτόνομα αλλά

6. S. Freud, *Die Traumdeutung*, Franz Deuticke, Wien & Leipzig 1900.

7. Βλ. Cl. Lévi-Strauss, *Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss. Mauss, Sociologie et Anthropologie*, Presses Universitaires de France, Paris 1950· E. Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London, Brooklyn NY 2005.

8. Βλ. J. Lacan, *Le séminaire de Jacques Lacan. Livre VII: L'éthique de la psychanalyse, 1959-1960*, έπιμ. J.-A. Miller, éditions du Seuil, Paris 1986 και J. Kristeva, *Σημειωτική* (Semeiotike). *Recherches pour une sémanalyse*, éditions du Seuil, Paris 1969.

9. Βλ. N. Fairclough N., *Discourse and Social Change*, Polity, Cambridge 1992· J. Blommaert, *Discourse: A Critical Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 2005· M. Foucault, *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris 1971.

παράγεται από τὴ γλῶσσα καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ πλέγματα Λόγων ποὺ κωδικοποιοῦν ἰδεολογίες¹⁰.

2. «Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου» στὴ θεωρητικὴ γλωσσολογία

Στὴ συνέχεια θὰ παρουσιαστοῦν θέσεις τῆς θεωρητικῆς γλωσσολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνιογλωσσολογίας καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς γλωσσολογίας, οἱ ὁποῖες ὡς ἓναν βαθμὸ μοιάζουν ἀσύμβατες καὶ φαίνεται νὰ ὑποθέτουν διαφορετικὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὴ σχέση γλώσσας καὶ ἐλευθερίας. Ἡ προβληματικὴ αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί οὐσιαστικὰ ὀριοθετεῖ καὶ χαρακτηρίζει καὶ τὶς διάφορες περιοχὲς τῆς γλωσσολογίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ γενετικὴ γλωσσολογία (generative linguistics)¹¹ καὶ τὴ βιογλωσσολογία (biolinguistics)¹², ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἐργαλεῖο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν δημιουργήθηκε γιὰ λειτουργικοὺς σκοποὺς, δὲν ἀναδύθηκε δηλαδὴ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ κάποια ἀνάγκη τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἀνθρώπινου εἴδους· ἀντιθέτως ἡ γλῶσσα μᾶλλον εἶναι μέρος τοῦ συνόλου τῶν γονιδιακῶν ἐξελικτικῶν μεταβολῶν ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὸν *Homo erectus* στὸν *Homo sapiens*. Αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι οἱ διάφορες γλῶσσες, παρὰ τὴν ἐπιφανειακὴ τους ποικιλότητα καὶ διαφορετικότητα, στὴν πραγματικότητα μοιράζονται καθολικά/οἰκουμενικά (universal) χαρακτηριστικά. Ἡ γενετικὴ γλωσσολογία τὰ τελευταῖα ἑβδομήντα χρόνια ἔχει ὡς στόχο νὰ προσδιορίσῃ ποιά εἶναι αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἢ ἰδιότητες τῆς γλώσσας. Ἡ ἰδέα τῶν καθολικῶν γλωσσικῶν δομῶν ἐνδεχομένως ξενίζει, καθὼς φαίνεται νὰ ἀντιστρατεύεται τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα, τὴν ὕπαρξη 7.000 περίπου γλωσσῶν καὶ διαλέκτων στὸν πλανήτη μας¹³ μὲ πολὺ μεγάλες μεταξὺ τους διαφορές, τόσο

10. M. Foucault, *L'ordre du discours*, ὁ.π. Γιὰ ἀποσαφηνίσεις τῶν σχετικῶν ὄρων βλ. Γ. Ευδόπουλος & Στ. Τσιπλάκου, «Γλωσσικὲς ἰδεολογίες καὶ μῦθοι», στό: Μ. Λεκάκου καὶ Ν. Τοπιντζῆ (ἐπιμ.), *Εἰσαγωγή στὴ Γλωσσολογία*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2022, σσ. 636-682.

11. N. Chomsky, *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge MA 1995· N. Chomsky, "Three Factors in Language Design", *Linguistic Inquiry* 36, 1 (2005), σσ. 1-22.

12. C. Boeckx & Kl. Grohmann (ἐκδ.), *The Cambridge Handbook of Biolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

13. Βλ. σχετικὰ <https://www.ethnologue.com/>.

στήν προφορά (φωνητική) όσο και στήν κλίση, τήν παραγωγή και τή σύνθεση (μορφολογία) και στή σύνταξη και βέβαια στή σημασιολογία, στο λεξιλόγιο, στα νοήματα που κωδικοποιούνται σε κάθε γλώσσα, στις μεταξύ τους λεπτές διαφορές, στις διαφορετικές κοινωνικές και πολιτισμικές συνδηλώσεις των νοημάτων (που κάνουν φυσικά πολύ δύσκολο και το έργο τής μετάφρασης). Επίσης οι διάφορες γλωσσικές κοινότητες διαφέρουν ως προς το αν έχουν συστήματα γραφής και ως προς το είδος των κειμένων τα οποία παράγουν, τις επικοινωνιακές συνήθειες και συμβάσεις που υιοθετούν κ.λπ. Με βάση τα παραπάνω, ή υπόθεση των καθολικών γλωσσικών ιδιοτήτων ακούγεται μὲν εὐφάνταστη, ἀλλὰ δύσκολο νὰ ὑποστηριχθεῖ.

Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ καθολικὲς ιδιότητες ἀφοροῦν τὶς πτυχὲς ἐκεῖνες τῆς γλώσσας ποὺ δὲν βρίσκονται σὲ διεπίδραση (interface) μὲ τὸ κοινωνικό, ἱστορικό και πολιτισμικό γίνεσθαι, ἢ ἴσως ἀκόμη και μὲ τὴν παραγωγή νοήματος. Ποιὲς ὅμως εἶναι αὐτὲς οἱ πτυχὲς ἢ τὰ ἐπίπεδα τῆς γλώσσας; Στὴ φωνητική/φωνολογία, τὴ μορφολογία και τὴ σύνταξη (ἀλλὰ ἐν μέρει και στὴ σημασιολογία) ὑπάρχουν καθολικὰ χαρακτηριστικά: στὴ φωνητική/φωνολογία ὑπάρχει καθολικότητα στοὺς φωνοτακτικούς περιορισμούς (τὶς ἐπιτρεπτὲς στὶς διάφορες γλώσσες διατάξεις τῶν φθόγγων, τὴ συλλαβική δομὴ κ.λπ.); τὸ ἴδιο συμβαίνει και στὸ ἐπίπεδο τῆς μορφολογίας, καθὼς οἱ διαδικασίες παραγωγῆς, κλίσης και σύνθεσης εἶναι ἀρκετὰ παρόμοιες στὶς διάφορες γλώσσες (οὐσιαστικά ὑπάρχουν λίγοι τύποι γλωσσῶν ἀπὸ ἄποψη μορφολογίας: οἱ ἀπομονωτικές, οἱ κλιτές, οἱ διαχυτικές, οἱ συγκολλητικές και οἱ πολυσυνθετικές). Στὴ σύνταξη συμβαίνει τὸ ἴδιο: ἂν και ἐπιφανειακὰ ὑπάρχει πολὺ μεγάλη συντακτικὴ ποικιλότητα και ἀνάμεσα στὶς διάφορες γλώσσες και ἀνάμεσα στὶς διαλέκτους μιᾶς γλώσσας και ἐπίσης διαχρονικά στὴν ἱστορία μιᾶς γλώσσας, ὅπως συμβαίνει βέβαια και μὲ τὴ φωνητική/φωνολογία και τὴ μορφολογία, οἱ διαφορὲς, ἐὰν μελετηθοῦν ἐπιστημονικά και σχηματοποιηθοῦν μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο, προκύπτει ὅτι εἶναι πολὺ λίγες και συστηματικὲς και οἱ γλώσσες ὅταν ἀλλάζουν ἀκολουθοῦν μία προβλέψιμη και προδιαγεγραμμένη πορεία. Γιὰ παράδειγμα, ἡ παλαιὰ ἀγγλικὴ ἦταν κλιτὴ γλώσσα ἀλλὰ ἡ σύγχρονη ἀγγλικὴ εἶναι σχεδὸν ἀπομονωτικὴ ἢ ἐξέλιξη συνέβη ὄχι πρὸς μία ἀπρόβλεπτη κατεύθυνση ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἕναν τύπο στὸν ἄλλον.

Στή σύνταξη, ή άρχαία έλληνική είχε έναν κανόνα τοποθέτησης τών άτονων, άδύνατων τύπων τής προσωπικής άντωνυμίας και άλλων άτονων στοιχείων μετά άπό τήν πρώτη τονισμένη λέξη τής φράσης (νόμος του Wackernagel, περίπου όπως στή σύγχρονη Σερβική/Κροατική), ένω στή νέα έλληνική οί άδύνατοι τύποι τής προσωπικής άντωνυμίας έμφανίζονται πριν άπό τούς κλιτούς τύπους του ρήματος και μετά άπό τούς άκλιτους/άχρονους (προστακτική και γερούνδιο), όπως στή μακεδονική¹⁴. Υπάρχουν στοιχεία τών δομών τών γλωσσών που δέν μεταβάλλονται ούτε άπό γλώσσα σέ γλώσσα, ούτε διαχρονικά. Για παράδειγμα, ή άντωνυμία στή φράση: «Ό Μανώλης τόν είδε» δέν μπορεί νά σημαίνει «τόν Μανώλη» σέ καμμία γλώσσα του κόσμου και, άντιστρόφως, στή φράση: «Ό Μανώλης είδε τόν έαυτό του στόν καθρέφτη» ή αύτοπαθής άντωνυμία τόν έαυτό του σημαίνει άναγκαστικά «τόν Μανώλη» αυτές οί ιδιότητες τών άντωνυμιών είναι οίκουμενικές. Η γενετική προσέγγιση ύποθέτει ότι τέτοιες καθολικές ιδιότητες, που είναι κοινές έξ όρισμού σέ όλες τις γλώσσες, είναι βιολογικά προκαθορισμένες, δέν έπηρεάζονται άπό τó ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, έπικοινωνιακό περιβάλλον και παραμένουν άναλλοίωτες στόν χρόνο.

Είναι ώστόσο σαφές ότι τά καθολικά αύτά στοιχεία είναι φωνητικές/φωνολογικές, μορφολογικές και συντακτικές δομές. Στο έρώτημά μας ώς προς τή σχέση γλώσσας και έλευθερίας θα μπορούσαμε νά άπαντήσουμε ότι τά συγκεκριμένα επίπεδα τής γλώσσας δέν άφορούν καθόλου αύτή τή σχέση. Τó νά άναζητούμε τή σχέση τής σύνταξης με τήν έλευθερία είναι σαν νά ψάχνουμε τήν έπίδραση τών πέντε δακτύλων ή του τρόπου που περπατά τó ανθρώπινο όν πάνω στήν έλευθερία. Διαφορετικά ώστόσο είναι τά πράγματα όσον άφορά τις άλλες πτυχές τής γλώσσας: τή σημασιολογία, τή σύνδεση δηλαδή λέξεων και φράσεων με νοήματα, τήν παραγωγή κειμένων, τήν παραγωγή γραπτού λόγου, τή χρήση τής γλώσσας στήν έπικοινωνία κ.λπ. Τά πράγματα γίνονται ιδιαίτερα περίπλοκα και έδω ή σχέση με τήν έλευθερία άποκτά διαφορετικό νόημα. Όσον άφορά τó επίπεδο τής σημασιολογίας, άφ' ένός φαίνεται ότι ύπάρχουν καθολικά σημασιολογικά χαρακτηριστικά που άφορούν, π.χ., τούς άριθμούς, τά χρώματα, βασικές πτυχές του χώρου και του χρόνου

14. B. D. Joseph, *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge University Press, Cambridge MA 1983.

κ.λπ. (και ποὺ μᾶλλον ἀντανακλοῦν καθολικὲς δομὲς τῆς σκέψης)¹⁵. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ὅμως, τὸ λεξιλόγιο καὶ τὰ νοήματα τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐκφράσεων, οἱ ἐπιμέρους ἀποχρώσεις, οἱ συνδηλώσεις (connotations), οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς διαστάσεις τῆς σημασίας, τῶν κειμενικῶν εἰδῶν, τοῦ ὕφους, τῶν γλωσσικῶν ποικιλιῶν εἶναι πολυποίκιλες καὶ πολιτιστικὰ καὶ κοινωνικὰ καθορισμένες, ὄχι μόνο βιολογικὰ καὶ γνωσιακά. Σὲ αὐτὰ τὰ ἐπίπεδά της ἡ γλῶσσα κατὰ κάποιον τρόπο παύει νὰ εἶναι ἓνα βιολογικὰ δοσμένο ἐργαλεῖο μὲ συγκεκριμένες δομὲς καὶ γίνεται πολυσχιδῆς καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενη, λόγω ἀκριβῶς τῆς διεπίδρασης μὲ σύνθετες καὶ περίπλοκες κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς δομὲς. Φυσικὰ ὑπάρχουν μεγάλες ἀτομικὲς καὶ κοινωνικὲς διαφορὲς στὴ γνώση καὶ τὴ χρήση τοῦ λεξιλογίου, τοῦ γραπτοῦ λόγου, τῶν ἐπικοινωνιακῶν καὶ ὑφολογικῶν συμβάσεων κ.λπ. ἀπὸ διάφορα ἄτομα καὶ κοινωνικὲς ομάδες, ἀλλὰ καὶ στὰ νοήματα ποὺ κωδικοποιεῖ ἡ ἴδια γλῶσσα σὲ διάφορες χρονικὲς περιόδους. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι πλέον ἓνα ἀπλὸ βιολογικὰ δοσμένο ἐργαλεῖο ἀλλὰ καθίσταται ἐκφραστὴς κοινωνικῆς ταυτότητας, ἀτομικῆς, ταξικῆς, σεξουαλικῆς ταυτότητας, ταυτοτήτων φύλου, μόρφωσης, γεωγραφικῆς καταγωγῆς κ.λπ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ γλῶσσα, ὡς ἐν μέρει πολιτισμικὸ καὶ κοινωνικὸ προϊόν, μετέχει σὲ παιχνίδια ἀνισοτήτων, καταπίεσης, ὑποταγῆς· μπορεῖ νὰ ἐνισχύσει ὑφιστάμενες προϋποθέσεις γιὰ κοινωνικὴ ἀνοδο, ἐνδυνάμωση καὶ κυριαρχία ἢ ἀντίστροφα νὰ συντελέσει στὴ δαιώνιση τῆς καταπίεσης διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων στὴ βάση τῆς κοινωνικῆς τάξης, τῆς φυλῆς, τοῦ φύλου, τῆς σεξουαλικότητας κ.λπ. Κεντρικὸ ρόλο παίζουν ἐδῶ οἱ γλωσσικὲς ιδεολογίες, μὲ τίς ὁποῖες θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴ συνέχεια.

3. Κοινωνιογλωσσολογία: γλωσσικὲς ιδεολογίες καὶ ἐνδεικτικότητες

Γενικὰ οἱ ιδεολογίες ὀρίζονται ὡς «σύνθετα συστήματα πεποιθήσεων ποὺ συνολικὰ συγκροτοῦν μία συγκεκριμένη ἐρμηνευτικὴ ἀνταπόκριση ἀπέναντι σὲ πολιτικά, κοινωνικά, πολιτισμικά καὶ ἄλλα φαινόμενα,

15. Βλ. L. Talmy, *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 2: *Typology and Process in Concept Structuring*, MIT Press, Cambridge MA 2000.

ἀπέναντι σὲ πτυχὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης μιᾶς κοινότητας»¹⁶. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ Marx καὶ Engels στὸ ἔργο τους: *Die deutsche Ideologie* (1845-6) ἀντιμετώπισαν τὴν (πολιτικὴ) ἰδεολογία ὡς ἕνα ἀναπαραστατικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ σύστημα ποὺ διαιωνίζει τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες, συσκοτίζοντας τὴν πραγματικότητα καὶ νομιμοποιώντας τὴν ἡγεμονία τῶν ἰσχυρῶν¹⁷. Ἡ Κριτικὴ Θεωρία¹⁸ καὶ νεομαρξιστικὲς καὶ ἰδίως μετανεωτερικὲς προσεγγίσεις¹⁹ ἀποδίδουν κεντρικὸ ρόλο στὴν ἰδεολογία, καθὼς ἢ καταστατικὴ τους θέση εἶναι ὅτι ἡ «ἀλήθεια» συγκροτεῖται καὶ δομεῖται μόνον ἐντὸς διαφόρων κοινωνικῶν Λόγων, πλεγμάτων δηλαδὴ ἀπὸ κείμενα, θεσμικὰ καὶ μῆ, ποὺ κωδικοποιοῦν καὶ ἀναπαράγουν ἰδεολογίες²⁰.

Ἄντίστοιχα οἱ γλωσσικὲς ἰδεολογίες (language ideologies) συνδέουν ἐρμηνευτικὰ τὴ γλῶσσα μὲ πτυχὲς τῆς ἱστορικῆς, πολιτικῆς, κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς πραγματικότητας, μὲ ταξικὲς, φυλετικὲς, ἔμφυλες, σεξουαλικὲς ταυτότητες καὶ ἐπιτελέσεις, κ.λπ. Ἡ Irvine²¹ ὀρίζει τὶς γλωσσικὲς ἰδεολογίες ὡς: “the cultural system[s] of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests”, καὶ ἡ Woolard²² ὡς: “mediating links between social forms and forms of talk”²³. Οἱ ἰδεολογικὰ φορτισμένες στάσεις

16. Γ. Ξυδόπουλος & Στ. Τσιπλάκου, «Γλωσσικὲς ἰδεολογίες καὶ μῦθοι», ὅ.π., σ. 637.

17. Βλ. καὶ A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, International Press, New York 1971, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ρόλο θεσμῶν ὅπως εἶναι τὸ κράτος, ἡ ἐκπαίδευση, ἡ ἐκκλησία στὴν ἰδεολογικὴ φυσικοποίηση τῆς ἡγεμονίας τῆς ἀρχουσας τάξης.

18. D. Held, *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Polity Press, Cambridge 2004.

19. A. Norval, “Poststructuralist conceptions of ideology”, στό: M. Freeden & M. Stears (ἐπιμ.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, 2013, <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199585977.001.0001/oxfordhb-9780199585977-e-028>.

20. Βλ. παραπάνω τὴν 1η ἐνότητα.

21. J. Irvine, “When talk isn’t cheap: Language and political economy”, *American Ethnologist* 16 (1989), σσ. 248-267, ἐδῶ σ. 255.

22. K. A. Woolard, “Introduction: Language ideology as a field of inquiry”, στό: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard & P. V. Kroskrity (ἐπιμ.), *Language Ideologies*, Oxford University Press, New York 1998, σσ. 3-47, ἐδῶ σ. 3.

23. Βλ. καὶ Ἀ. Καλοκαιρινός, «Γλῶσσα καὶ ἰδεολογία: ἱστοριοθεωρητικὲς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ συζήτηση», *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα. Πρακτικὰ τῆς 31ης Ἐτήσιας Συνάντησης τοῦ Τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.*, Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν – Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 15-51.

24. K. A. Woolard, “Language Ideologies”, στό: J. Stanlaw, (ἐπιμ.) *The International*

ἀπέναντι στὴ γλῶσσα, ποὺ συσχετίζουσι γλωσσικὰ στοιχεῖα μὲ κοινωνικὰ χαρακτηριστικά, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουσι σὲ γλωσσικὴ καὶ εὐρύτερη καταπίεση καὶ καταστολὴ, ἢ ἀντίθετα νὰ ἐνδυναμώσουσι καὶ νὰ ἀπελευθερώσουσι διαφορετικὰς κοινωνικὰς ομάδες, ταυτότητες καὶ «φωνές». Ἔτσι, ἡ ἰδεολογικὴ θέση ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ κύριος ἐκφραστής ἐνὸς ἔθνους καὶ τῆς ἱστορικῆς του συνέχειας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ αὐθαίρετες κρίσεις περὶ γλωσσικῆς «καθαρότητας» καὶ συνακόλουθα στὴ θεσμικὴ ἀπόρριψη ἢ περιθωριοποίησι τῆς πολυγλωσσίας καὶ τῆς γλωσσικῆς ποικιλότητος σὲ πολλὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα ἀνὰ τὸν κόσμον, ἀπόρριψη ποὺ φέρνει σὲ μειονεκτικὴν θέσιν τὶς μαθήτριες καὶ τοὺς μαθητὰς μὲ μεταναστευτικὴν βιογραφία ἢ τὰ διαλεκτόφωνα παιδιὰ²⁴. Ἰδεολογικὴ βάση συνήθως ἔχουσι διάφορες ψευδοεπιστημονικὰς ἢ καὶ ψευδοαισθητικὰς θέσεις, ὅπως π.χ. ὅτι οἱ διαλεκτικὰς ἢ οἱ ὑβριδικὰς, διαγλωσσικὰς (translingual)²⁵ γλωσσικὰς μορφὰς εἶναι ἀκαλαίσθητες, ἀπλοϊκὰς, εἶναι ἐπικοινωνιακὴ ἀνικανότητα, γλωσσικὸ ἔλλειμμα καὶ νοητικὴ σύγχυσι, ἀκατάλληλες γιὰ τὴ δημόσια/σύνθετη/ἀπαιτητικὴ ἐπικοινωνία, ἰδιαίτερος τὴ γραπτὴ, κ.λπ.²⁶.

Στὴν πραγματικότητα οἱ θέσεις αὐτὰς εἶναι θέσεις ἐναντίον τῶν χρηστικῶν καὶ χρηστῶν τέτοιων γλωσσικῶν μορφῶν, ποὺ συνήθως εἶναι μετανάστριες καὶ μετανάστες, ἀπὸ κατώτερες κοινωνικὰς τάξεις, ἀπὸ ἀγροτικὰς περιοχὰς, νέες/οἱ, κ.λπ. Οἱ γλωσσικὰς ἰδεολογίαις ὑποτίθεται ὅτι ἀφοροῦσι γλωσσικὰς μορφὰς, στὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἰδεολογικὰς τοποθετήσεις ἀπέναντι σὲ συγκεκριμέναις κοινωνικὰς

Encyclopedia of Linguistic Anthropology, John Wiley & Sons 2021, σσ. 1-20 [<https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0217>].

24. J. Cummins, *Ταυτότητες ὑπὸ Διαπραγματεύσει. Ἐκπαίδευσι μὲ σκοπὸ τὴν Ἐνδυνάμωσι σὲ μιὰ Κοινωνία τῆς Ἑτερότητος*, ἐπιμ. Ἑλ. Σκούρτου, μετάφρ. Σ. Ἀργύρη, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2003· N. Flores & J. Rosa, “Undoing appropriateness: Raciolinguistic ideologies and language diversity in education”, *Harvard Educational Review* 85, 2 (2015), σσ. 149-171· Stavroula Tsiplakou, «Pratiques d’alternance linguistique ou pédagogie du translanguaging? Une étude de cas dans deux classes à Chypre», στό: L. Van Mensel & C. Hélot (ἐπιμ.) *Le multilinguisme en contexte éducatif au XXIe siècle: perspectives critiques. Les Cahiers Internationaux de Sociolinguistique* 16 (2019), σσ. 95-116.

25. Βλ. Of. García & Li Wei, *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*, Palgrave Macmillan, New York 2014.

26. Γ. Μπαμπινιώτης, *Οἱ δέκα πιὸ ἐνοχλητικὰς χρήσεις τῆς γλώσσας μας* (2008), <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/oi-10-pio-enoxlitikes-xriseis-tis-glwsas-mas/>.

ομάδες χρηστριών και χρηστών της γλώσσας²⁷. Τὸ ἐμφανῶς ἀπαξιωτικὸ «Πῶς εἶναι ἔτσι αὐτές/οἱ;» μετασχηματίζεται στό: «Πῶς μιᾶνε ἔτσι;». Ἀντίστοιχες ἰδεολογικὲς βάσεις ἔχουν καὶ σεξιστικὲς θέσεις ἀπέναντι στὴ «γλῶσσα τῶν γυναικῶν», ποὺ ὑπερτονίζουν τὶς διαφορὲς στὴ γλωσσικὴ ἐπιτέλεση μεταξὺ τῶν φύλων καὶ ἀποδίδουν στὴ «γυναικεία» γλῶσσα χαρακτηριστικὰ ὅπως τὴν προτίμηση στὰ ὑποκοριστικά, τὴν ἀποφυγὴ λέξεων καὶ φράσεων-ταμπού, τὴν εὐγένεια καὶ τὴ συνεργατικότητα στὴ συνομιλία, τὴν ἔμφαση στὴν ἔκφραση συναισθημάτων ἀλλὰ καὶ τὴ γυναικεία «γλωσσικὴ ἀνασφάλεια», ποὺ ὀδηγεῖ σὲ ἐντονώτερο προσανατολισμὸ πρὸς τὴ γλωσσικὴ νόρμα²⁸.

Ὁ Silverstein²⁹, ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονη κοινωνιογλωσσολογία τοῦ Τρίτου Κύματος γενικώτερα³⁰, ἐργαλαιοποιεῖ τὴν ἔννοια τῆς ἐνδεικτικότητας (indexicality) γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸν συσχετισμὸ μεταξὺ γλωσσικῶν μορφῶν καὶ ἰδεολογιῶν. Ἕνας ἐνδείκτης (indexical) εἶναι μία γλωσσικὴ μορφή ποὺ λόγῳ ἐπαναλαμβανόμενης χρήσης σὲ συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικὰ καὶ ἐπικοινωνιακὰ συγκείμενα καταλήγει νὰ ἐνδεικνύει, νὰ παραπέμπει σὲ συγκεκριμένα στοιχεῖα τῶν συγκειμένων, ὅπως εἶναι οἱ κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς, μορφωτικὲς, ἔμφυλες ἢ ἄλλες ταυτότητες τῶν ὁμιλητριῶν καὶ ὁμιλητῶν, ἡ ἐπισημότητα ἢ ἡ οἰκειότητα τῆς ἐπικοινωνίας, κ.λπ. Οἱ ἐρμηνευτικὲς αὐτὲς συνδέσεις, τὶς ὁποῖες ὁ Silverstein ὀνομάζει μεταπραγματολογικὲς (metapragmatic), γίνονται στὴ βάση ὑποκειμένων γλωσσικῶν ἰδεολογιῶν³¹. Γιὰ νὰ δοῦμε

27. Φ. Παναγιωτίδης, *Μίλα μου γιὰ Γλῶσσα*, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2013· Ἄν. Φραγκουδάκη, *Γλῶσσα καὶ Ἰδεολογία*, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1987.

28. D. Cameron, “Gender and language ideologies”, στό: S. Ehrlich, M. Meyerhoff & J. Holmes (ἐπιμ.), *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex 2014, σσ. 281-296· R. Lakoff, *Language and Women’s Place*, Harper Colophon Books, New York 1975.

29. M. Silverstein, “Indexical order and the dialectics of sociolinguistic Life”, *Language and Communication* 23, 3-4 (2003), σσ. 193-229.

30. Βλ. ἐνδεικτικὰ A. Agha, “The social life of cultural value”, *Language and Communication* 23 (2003), pp. 231-273· M. Bucholtz & K. Hall, “Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach”, *Discourse Studies* 7 (4-5), pp. 585-614· P. Eckert, “Variation and the indexical field”, *Journal of Sociolinguistics* 12 (2008), σσ. 453-476.

31. “ideology construes indexicality by constituting its metapragmatics”: M. Silverstein, “Indexical order...”, ὁ.π., σ. 128. Βλ. καὶ Σ. Μοσχονᾶς, *Ἰδεολογία καὶ Γλῶσσα*, ἐκδ. Πατάκης, Ἀθήνα 2005.

Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα, οί γλωσσικές μορφές στην Εικόνα 1 ένδεικνύουν Άλβανούς μετανάστες, στούς όποιους άποδίδονται χαρακτηριστικά ύποκόσμου και έπιθετικής άρσενικότητας, που ένπίσης ένδεικνύονται μεταπραγματολογικά άπό την ιδεολογικού τύπου σύνδεση μεταξύ έλλιπούς γνώσης τής έλληνικής γλώσσας, μεταναστευτικής ταυτότητας και έγκληματικής συμπεριφοράς:

Εικ. 1: *Ισε μανκα αιση Ααα... Σε μακαιρωσω!*
[Πηγή: <https://ask.fm/GeorgeMad1305/answers/128775384961>]

4. «Έλευθερία και γλώσσα» και έκπαίδευση

Τί μπορεί νά κάνει ή έκπαίδευση σέ σχέση με τόν κατασταλτικό ή άπελευθερωτικό ρόλο τής γλώσσας, όπως περιγράφηκε παραπάνω; Η ένπίσημη έκπαίδευση γενικά έμφορεΐται άπό ιδεολογίες περι τής γλώσσας ως συμβολικού κεφαλαίου και συχνά άπό φιλελεύθερες ιδεολογίες περι κοινωνικής ένδυνάμωσης μέσα άπό την υιοθέτηση τών ρυθμιστικά «όρθων» γλωσσικών μορφών³². Έτσι ή κυρίαρχη εκ-

32. P. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge MA 1991.

παίδευση ἀφ' ἑνὸς στηλιτεύει τὴν χρήση στιγματισμένων γλωσσικῶν ποικιλιῶν ἢ καὶ γλωσσῶν, ἀγνοώντας τὸ γλωσσικὸ κεφάλαιο τῆς πλειονότητος πλέον τῶν μαθητριῶν καὶ τῶν μαθητῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου προκρίνει μὲ τρόπο σχεδὸν οὐσιοκρατικὸ τὰ «ὑψηλά» ἐπίπεδα ὕφους τῆς πρότυπης γλώσσας, τῆς νόρμας, υἱοθετώντας μία οὐσιαστικὰ κατασταλτικὴ γλωσσικὴ παιδαγωγικὴ, μία παιδαγωγικὴ μετάδοσης καὶ διαιώνισης τῆς γλωσσικῆς νόρμας καὶ φυσικοποίησης τῶν ιδεολογιῶν ποὺ τὴν στηρίζουν.

Στὸν ἀντίποδα βρίσκεται ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ κριτικοῦ γραμματισμοῦ (critical literacy)³³, ποὺ ἀντιμετωπίζει τὴν γλῶσσα ὄχι ὡς μία στατικὴ νόρμα ἀλλὰ ὡς μία σειρὰ ἐπιτελέσεων μέσα σὲ πολλαπλὰ κοινωνικὰ συγκείμενα καὶ ἐνθαρρύνει μαθήτριες καὶ μαθητὲς νὰ ἀνακαλύψουν τὶς ἐνδεικτικότητες, τὶς κοινωνικὲς προεκτάσεις καὶ τὶς ιδεολογίες ποὺ ὑπόκεινται στὴν χρήση τῆς γλώσσας. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἐξετάζεται καὶ ἀξιοποιεῖται ὅλο τὸ φάσμα τῶν γλωσσικῶν ἐπιλογῶν τῆς κοινότητος, περιλαμβανομένης τῆς κοινωνικῆς καὶ γεωγραφικῆς ποικιλότητος, τῆς πολυγλωσσίας καὶ τῆς διαγλωσσικῆς ἢ ὑβριδικῆς γλωσσικῆς παραγωγῆς. Γιὰ νὰ δανειστοῦμε τὰ λόγια ἐνὸς Προγράμματος Σπουδῶν κριτικοῦ γραμματισμοῦ:

Ὡς κριτικὰ ἐγγράμματο οὐρίζουμε τὸ ἄτομο ποὺ κατανοεῖ καὶ χειρίζεται ἐπιτυχῶς τὴν γλῶσσα στὴν ιδεολογικὴ τῆς διάσταση. Διερευνᾷ, δηλαδή, τὸ πῶς τὰ διάφορα γλωσσικὰ στοιχεῖα (γραμματικά φαινόμενα, λεξιλόγιο, κειμενικὰ εἶδη, ὀργάνωση πληροφοριῶν σὲ κείμενα) συμβάλλουν στὴ σύναψη κοινωνικῶν σχέσεων, στὴν κατασκευὴ πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀξιών, στὴν ἀναπαραγωγὴ στερεοτύπων ἢ στὴν ἀνατροπὴν σχέσεων ἐξουσίας καὶ ἀνισοτήτων μεταξὺ κοινωνικῶν ομάδων. Οἱ κριτικὰ ἐγγράμματοι/-ες μαθητές/-ήτριες γνωρίζουν ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις, οἱ ἔμφυλες ταυτότητες καὶ οἱ ιδεολογίες δὲν κατασκευάζονται μόνον μέσα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς γλώσσας/τῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς γλώσσας, τὰ κειμενικὰ εἶδη καθὼς καὶ μέσα ἀπὸ τὶς συνήθειες ἢ τὶς πρακτικὲς παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης κειμένων σὲ μία δεδομένη κοινότητα.

33. Βλ. ἐνδεικτικὰ M. Baynham, *Literacy Practices: Investigating Literacy in Social Contexts*, Addison Wesley, Boston MA 1995.

Ἐπίσης:

Βασική ἐπιδίωξη τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῆς εἶναι νὰ καταστήσει τοὺς μαθητὲς καὶ τὶς μαθήτριες συμμετόχους στὴ μαθησιακὴ διαδικασίᾳ καὶ νὰ διαμορφώσει, κατ' ἐπέκταση, ἐνεργοὺς πολῖτες, δηλαδή πολῖτες ποὺ νὰ λειτουργοῦν μὲ ἰσονομία, νὰ διεκδικοῦν μὲ δημοκρατικὸ τρόπο τὰ δικαιώματά τους καὶ νὰ πολεμοῦν κάθε μορφῆς κοινωνικὸ ἀποκλεισμό (λόγω καταγωγῆς, διαφορετικοῦ γλωσσικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ ὑποβάθρου, φύλου, σεξουαλικότητας, ἀναπηρίας, εἴτε λόγω ὁποιασδήποτε ἄλλης, κατασκευασμένης ἀπὸ τὴν ἡγεμονικὴ κουλτούρα, ἔννοιας τῆς «δια-φορετικότητας»)³⁴.

Ἐπομένως, ἓνα παιδαγωγικὸ πρόγραμμα κριτικοῦ γραμματισμοῦ, πέρα ἀπὸ τὴ συνεργατικὴ μάθηση καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς ὅλες τὶς «φωνές» τῆς τάξης, ὡς πρόγραμμα κριτικῆς παιδαγωγικῆς³⁵, στοχεύει στὴν κριτικὴ ἐξέταση τῆς σχέσης μεταξὺ γλώσσας, κοινωνικῆς πραγματικότητας καὶ ἰδεολογίας καὶ στὴν κριτικὴ ἀποδόμησή της, μὲ τελικὸ στόχο τὴ χειραφέτηση καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ.

SUMMARY

Freedom and language?

By Stavroula Tsiplakou, *Ass. Professor,*
Open University of Cyprus

This paper discusses the relationship between language and freedom, as treated in a number of linguistic traditions. Linguistic determinism and relativism are critically discussed vis-à-vis empirical research on thought and language. The independence of core structural properties of language from cognition and social context, as argued for within the generativist paradigm, are discussed in conjunction with assumptions about the interface of modules of language with thought, communicative

34. Σ. Χατζησαββίδης, Τρ. Κωστούλη & Στ. Τσιπλάκου, *Πρόγραμμα Σπουδῶν γιὰ τὸ Γλωσσικὸ Μάθημα*. Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Λευκωσία 2010.

35. P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, μετάφρ. M. Bergman Ramos, Seabury Press, New York 1970.

contexts and culture broadly conceived. The mediating role of linguistic ideologies in assessing and constraining linguistic performance, as discussed in Third Wave sociolinguistics and anthropological linguistics, is explored. Lastly, critical pedagogy and critical literacy are argued to be the educational approaches advocating a critical discourse-analytic take on language use, capitalising on, in lieu of stigmatising and excluding, learners' extant linguistic capital, and unveiling underlying ideologies, thereby potentially reversing linguistic and social oppression.

Βιβλιογραφία

- Agha A., "The social life of cultural value", *Language and Communication* 23 (2003), pp. 231-273.
- Baynham M., *Literacy Practices: Investigating Literacy in Social Contexts*, Addison Wesley, Boston MA 1995.
- Blommaert J., *Discourse: A Critical Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Boeckx C. & Kl. Grohmann (έκδ.), *The Cambridge Handbook of Bilingualism*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Bucholtz M. & K. Hall, "Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach", *Discourse Studies* 7 (4-5), pp. 585-614.
- Bourdieu P., *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1991.
- Cameron D., "Gender and language ideologies", στο: S. Ehrlich, M. Meyerhoff & J. Holmes (έπιμ.), *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex 2014, σσ. 281-296.
- Chomsky N., *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge MA 1995.
- Chomsky N., "Three Factors in Language Design", *Linguistic Inquiry* 36, 1 (2005), σσ. 1-22.
- Cummins J., *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση. Έκπαιδευση με σκοπό την Ένδυνάμωση σε μιὰ Κοινωνία τής Έτερότητας*, έπιμ. Έλ. Σκούρτου, μετάφρ. Σ. Αργύρη, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003.
- Eckert P., "Variation and the indexical field", *Journal of Sociolinguistics* 12 (2008), σσ. 453-476.
- Fairclough N., *Discourse and Social Change*, Polity, Cambridge 1992.
- Flores N. & J. Rosa, "Undoing appropriateness: Raciolinguistic ideologies and language diversity in education", *Harvard Educational Review* 85, 2 (2015), σσ. 149-171.

- Foucault M., *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris 1971.
- Freire P., *Pedagogy of the Oppressed*, μετάφρ. Bergman Ramos Myra, Seabury Press, New York 1970.
- Freud S., *Die Traumdeutung*, Franz Deuticke, Wien & Leipzig 1900.
- García Of. & Li Wei, *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*, Palgrave Macmillan, New York 2014.
- Gramsci A., *Selections from the Prison Notebooks*, International Press, New York 1971.
- Held D., *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Polity Press, Cambridge 2004.
- Irvine J., “When talk isn’t cheap: Language and political economy”, *American Ethnologist* 16 (1989), σσ. 248-267.
- Joseph B. D., *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Kay P. & W. Kempton, “What is the Sapir-Whorf hypothesis”, *American Anthropologist* 86, 1 (1984), σσ. 65-79.
- Kristeva J., *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, Éditions du Seuil, Paris 1969.
- Lacan J., *Le séminaire de Jacques Lacan. Livre VII: L'éthique de la psychanalyse, 1959-1960*, έπιμ. J.-A. Miller, Éditions du Seuil, Paris 1986.
- Laclau E., *On Populist Reason*, Verso, London/Brooklyn NY 2005.
- Lakoff R., *Language and Woman’s Place*, Harper Colophon Books, New York 1975.
- Lévi-Strauss Cl., *Introduction à l’oeuvre de Marcel Mauss. Mauss, Sociologie et Anthropologie*, Presses Universitaires de France, Paris 1950.
- Marx K. & F. Engels, *Die Deutsche Ideologie I. [1845-6]*, μετάφρ. W. Lough, στό: R. C. Tucker (έπιμ.), *The Marx/Engels Reader*, Norton, New York 1972.
- Norval A., “Poststructuralist conceptions of ideology”, στό: M. Freeden & M. Stears (έπιμ.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (2013), <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199585977.001.0001/oxfordhb-9780199585977-e-028>.
- Pinker S., *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, William Morrow, New York 1994.
- Silverstein M., “The uses and utility of ideology: A commentary”, στό: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity (έπιμ.), *Language Ideologies*, Oxford University Press, New York 1998, σσ. 23-45.
- Silverstein, M., “Indexical order and the dialectics of sociolinguistic Life”, *Language and Communication* 23, 3-4 (2003), σσ. 193-229.
- Talmy L., *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 2: Typology and Process in Concept Structuring*, MIT Press, Cambridge MA 2000.
- Tsiplakou St., «Pratiques d’alternance linguistique ou pédagogie du translanguaging? Une étude de cas dans deux classes à Chypre», στό: L. Van Mensel & C. Hélot (έπιμ.), *Le multilinguisme en contexte éducatif au XXIe siècle: perspectives critiques. Les Cahiers Internationaux de Sociolinguistique* 16 (2019), σσ. 95-116.
- Whorf B. L., *Language, Thought and Reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, έπιμ. J. B. Carroll, MIT Press, Cambridge MA 1956.

- Wittgenstein L., „Logisch-Philosophische Abhandlung“, στό: *Annalen der Naturphilosophie*, Vol. XIV (Leipzig 1921), σσ. 185-262.
- Woolard K. A., “Introduction: Language ideology as a field of inquiry”, στό: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity (έπιμ.), *Language Ideologies*, Oxford University Press, New York 1998, σσ. 3-47.
- Woolard, K. A., “Language Ideologies”, στό: J. Stanlaw (έπιμ.), *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*, John Wiley & Sons 2021, σσ. 1-20. [<https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0217>]
- Καλοκαιρινού Ά., «Γλώσσα και ιδεολογία: ιστορικοθεωρητικές προϋποθέσεις για μία συζήτηση». *Μελέτες για την Έλληνική Γλώσσα. Πρακτικά τής 31ης Έτήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2011*, σσ. 15-51.
- Μοσχονά Σ., *Ίδεολογία και Γλώσσα*, έκδ. Πατάκης, Άθήνα 2005.
- Μπαμπινιώτη Γ., «Οί δέκα πιό ένοχλητικές χρήσεις τής γλώσσας μας» (2008), <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/oi-10-pio-enoxlitikes-xriseis-tis-qlwssas-mas/>.
- Ξυδόπουλου Γ. & Στ. Τσιπλάκου, «Γλωσσικές ιδεολογίες και μύθοι», στό: Μ. Λεκάκου και Ν. Τοπιντζή (έπιμ.), *Είσαγωγή στη Γλωσσολογία*, έκδ. Gutenberg, Άθήνα 2022, σσ. 636-682.
- Παναγιωτίδη Φ., *Μίλα μου για Γλώσσα*, έκδ. Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2013.
- Φραγκουδάκη Άν., *Γλώσσα και Ίδεολογία*, έκδ. Όδυσσέας, Άθήνα 1987.
- Χατζησαββίδη Σ., Τρ. Κωστούλη & Στ. Τσιπλάκου, *Πρόγραμμα Σπουδών για τó Γλωσσικό Μάθημα. Ύπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2010*.